

УДК 94(477.62=14)

ІВАЦЬКИЙ В. І.

м. Маріуполь

ТРАНСФОРМАЦІЇ ГРЕЦЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І

В статті простежується основні етапи трансформації грецької ідентичності: від конфесійної до національної. Визначаються її основи, час виникнення, основні чинники розвитку. З'ясовано зміст грецької ідентичності в Криму в XVIII ст., сутність маріупольської грецької ідентичності, чинники її трансформації у національну наприкінці XIX ст.

Ключові слова: грецька ідентичність, конфесійна ідентичність, етнонаціональна ідентичність, маріупольська грецька ідентичність, греко-татари, греко-елліни.

Постановка проблеми. За даними перепису 2001 року в Україні мешкає 91,5 тисяч осіб, що визначили себе греками, з них 77,5% у Приазов'ї Донецької області [1]. В Маріуполі функціонує консульство Греції та Кіпру, які вважаються метрополіями греків світу. Тобто маріупольських греків розглядають частиною цілого – діаспорою Греції. В той же час, наявні номінації: уруми, ромеї, греко-татари, греко-елліни. Їх походження, зв'язок із грецькою ідентичністю та тюркськими і грецькими говорами спільноти породжує багато запитань дослідників та суспільних активістів.

Метою дослідження є відстеження трансформацій грецької ідентичності в Українському Північному Приазов'ї з XVIII ст. по XX ст. Ключовим завданням для досягнення мети є визначення основних історичних етапів трансформацій, чинників змін на кожному з них та основного змісту трансформацій.

Кількість досліджень, що стосуються грецької ідентичності, вказують на високий рівень уваги до теми. З іншого боку, грецька англomовна та елліномовна наука володіє предметними дослідженнями в області саме грецької ідентичності, як у національному, конфесійному культурологічному плані, так і в плані дослідження розвитку кожного з аспектів ідентичності. Вітчизняна наука тяжіє до описових досліджень, або прагненню вибудувати концепцію етногенезу [2]. При чому такі концепції не вважають грецьку ідентичність окремим феноменом, та розглядають її без відриву від носіїв [3, 4]. На початок XXI ст. проведено лише одне дослідження грецької ідентичності [5]. Джерела появи грецької ідентичності, трансформації її змісту, історико-політичний розвиток та причинно-наслідкові дії залишались поза увагою вітчизняної науки.

Виклад основного матеріалу. Греки українського сучасного Приазов'я походять із Кримського півострова, звідки перемістились наприкінці XVIII ст. всією спільнотою. Досліджуючи грецьку ідентичність слід ставити хронологічні межі щонайменше від кримських часів до сьогодення. Ключовим питанням є формування у групи сучасних громадян України грецької національної ідентичності у відриві від основної маси її носіїв на Балканському півострові. А саме за допомогою яких чинників підтримувалась грецька ідентичність у її носіїв, завдяки чому вона залишалась актуальною протягом більш ніж двохсот років.

В першу чергу, необхідно визначити те в якому вигляді грецька ідентичність знаходилась в Криму. Далі відстежити що сталося із нею під час міграції та на новому місці. Відстежити зміни та умови існування спільноти носія ідентичності протягом зазначених років. Мова йде про адміністративні одиниці: Маріупольський грецький округ та Маріупольський повіт Російської імперії, Маріупольський округ та Донецька область часів радянського союзу.

Отже під час перебування предків спільноти приазовських греків в Криму, вони становили собою частину великої османської спільноти Мілет-і-рум (millet-i Rûm). Вона являла надетнічну спільноту із центром у Стамбулі, власною елітою – керівництвом Константинопольського патріархату та їх оточенням. Приналежність до спільноти православних ромеїв надавала відчутні особисті автономні права: окреме судочинство, податки, відношення до військової служби та інше. Скріплювалась єдність довкола православних храмів та кліру – саме вони приймали податки та займались судочинством ромеїв. Власне, кожній терито-

ріальній спільноті ромеїв зазвичай надавалися спеціальні права – гарантовані фірманом султану [6].

Саме цими факторами підтримувались та актуалізувалась грецька ідентичність як православна. Тобто греки Криму – це позаєтнічна, конфесійна спільнота, очолювана власною елітою, з власною писемністю (візантійським книжним варіантом грецької), яка була внутрішньою мовою спільноти.

Наприкінці XVIII ст. спільнота ромеїв Османської імперії відчула змінювалась в контексті ідеології націоналізму. Позначались наслідки кількох російсько-турецьких війн та підтримки з боку Російської імперії. Ромейська спільнота політизувалась, що невдовзі завершилось створенням власної державності – Греції. А для кримської спільноти – її міграцією на терени Російську імперію [7].

Тим часом, грецька ідентичність на Балканах йшла шляхом зміни з конфесійної у національну. Згідно із статтею 2 Конституції Греції 1827 року зазначалось саме конфесійне самосвідомлення – «греком є той, хто вірує в Христа» [8, с. 250]. Проте вже через кілька десятиліть греком вважався той «хто грецьку вважає рідною, та вірує в Христа» [8, с. 253]. Разом із трансформацією ідентичності формувалась і мова – письмова відчищувалась від запозичень (кафаревуса – відчищена), усні норми називались «забрудненими» або «нечистими», і згодом зникли на користь загальнодоступної кафаревуси (через поширення друкованої літератури та безкоштовну загальноосвітню школу) [8, с. 253].

Грецька спільнота Криму вже під час переселення опинилась в інших умовах. Члени спільноти з перших днів стали перед викликом засновувати нові власні селища, місто Маріуполь. Вони отримали певні пільги, право на землю та право на самоуправління спільноти, на чолі із митрополитом, а після його смерті спеціальним виборним органом – Маріупольським Грецьким судом. При чому територія їх поселення була закритою від інших мешканців Російської імперії. Тобто вони утворювали автономну, замкнену територіальну спільноту – маріупольські греки. Отже вони перестали бути в першу чергу конфесійною спільнотою. Актуальність їх ідентичності, самоусвідомлення окремою спільнотою трималась на

пільгах, визнанні спільноті з боку російської влади, територією – Маріупольським грецьким округом та власною адміністрацією – Грецьким судом та «Жалуваною грамотою кримським християнам грецького закону». Таким чином вони стали етнотериторіальною спільнотою [9, с. 101–105].

Жалувана грамота, важлива з практичної точки зору своїми положеннями про пільги, землю та ізолюваність спільноти від «інших» стала ключовим фактором вироблення маріупольської грецької ідентичності. Особа сама мала вирішувати належність до привілейованої згідно грамоті спільноти. Самоідентифікація потребувала маркерів, за допомогою яких особа виділяла в собі специфічні ознаки. Це конфесійна грецька ідентичність в основі та приналежність до групи мігрантів з Криму. Остання риса включала міф про митрополита Ігнатія як про батька-визволителя, історичну пам'ять про життя в Криму. Врешті сформувалась локальна ідентифікація – «Маріупольські греки» [2].

Протягом 80-ти років маріупольські греки існували в зазначених умовах – ідентичність кристалізувалась. Цікаво, що коли до них у 20-ті рр. XIX ст. підселювали греків із Малої Азії або у 1956 р. греків-волонтерів Кримської війни, спільнота сприймала недружелюбно своїх колишніх соносіїв конфесійної ідентичності. Тобто маріупольська грецька ідентичність була більш пріоритетною ніж ромейська.

Наступна зміна сталась внаслідок позбавлення спільноти її автономії та пільг у 60-ті рр. XIX ст. В нових умовах Маріупольського повіту, рівних правах із іншими російськими підданими, маріупольська ідентичність стала менш актуальною. Вона більше не гарантувала позбавлення від служби в російській армії, або окремих умов оподаткування, власного суду, або 30 десятин землі. Отже вона перейшла до переліку історичних ідентифікацій. Крім того через запровадження в церквах російської мови та загалом зросійщення всіх церков маріупольська ідентичність не могла бути і конфесійною. Саме в цей критичний час в Європі поширювався класичний націоналізм, який торкнувся і Російської імперії.

Початок трансформації маріупольської ідентичності на грецьку національну, та усвідомлення спільноти себе діаспорою та частиною

великого еллінського народу відбувся внаслідок діяльності маріупольського просвітника Ф. Хартахая. Саме він заснував гімназію в м. Маріуполі, написав низку історико-етнографічних робіт та загалом започаткував дослідження історії маріупольських греків. Висновки авторитетного просвітника відносно етнічної приналежності маріупольських греків, їх походження, наявності низки діалектів, відповіді на питання про їх тюркофонічні та еллінофонічні говори стали основою концепції національної ідентичності греків Приазов'я [13].

Завдана національна риторика відносно греків розвивалась протягом наступних років існування Російської імперії. Грецька ідентичність не відігравала помітної ролі ні в політичному ні в економічному житті спільноти. Залишаючись лише в культурно-побутовому та традиційному полях, а також у науковій риторичі.

Концепція етногенезу греків Приазов'я полягала в їх проживання в Криму із самої грецької колонізації та перших факторій. З тих саме античних греків і починалась історія маріупольських греків. Хартахай проводив пряму лінію між ними. При чому еллінофони називались чистими еллінами, а тюркофони – «порченими». Неправославні та нееллінські елементи побуту та суспільного життя пояснювались тиском татар та росіян. Грецька спільнота мала відчиститись та стати частиною світової грецької спільноти із набором чистих правильних ознак – тих що сформувались на Балканах у Грецькій державі [10, с. 246].

Новий виклик грецькій ідентичності стався внаслідок революційних подій 1917 року в Російській імперії. Розквіт націоналізму який виражався у створенні безлічі національних державних утворень на теренах імперії підтримали і греки. Вже в 1917 році пройшов Перший Всеросійський еллінський з'їзд. На ньому декларувалась єдність всіх греків Росії, сталась спроба утворення свого фінансового та адміністративно-координаційного центру [11]. Цим скріплювався національний контекст розуміння грецької ідентичності та діаспоральний її напрям. Батьківщиною, історичною батьківщиною вважалась Грецька держава.

Подальша радянська підняла національне питання на новий державний рівень. В рамках так називаною політики коренізації пар-

тійних кадрів протягом 1920–30-х рр. в Приазов'ї проводилась еллінізація, татаризація та романізація греків. На основі наукового обстеження народів Приазов'я та їх самовизначення мала розвиватись партійна, адміністративна та соціально-економічна діяльність.

Грецька ідентичність в цей час мала вирішальне значення. На її основі створено грецькі національні ради та грецький національний округ. Проведено грецькі національні з'їзди. Десятки шкіл для викладання користувались писемною новогрецькою димотикою, кримськотатарською мовами. На кілька років національна грецька ідентичність гарантувала керівні посади в місцевих сільських та районних рада. Більше того, для координації політики в національному грецькому питанні функціонував грецький відділ при ВУЦВК УРСР. Протягом 1924–1925 рр. секція виробила систему заходів стосовно етнокультурного відродження маріупольських греків [12].

Отже, грецьку ідентичність було зафіксовано в діяльності реального політичного суб'єкту влади. По-перше, це інститути влади: саму грецьку секцію при ВУЦВК та її представництва на місцях – 28 грецьких Сільрад у населених пунктах з переважною кількістю грецького населення. По-друге, створення кордонів для носіїв ідентичності – постановою Президіуму ВУЦВК від 19 січня 1926 року передбачено створення шести грецьких районів. По-третє, музей із його популяризаторською та дослідницькою етнографічною роботою. По-четверте, заклади освіти «рідною мовою». По-п'яте, публікації ЗМІ, література маріупольських греків та вистави грецького театру [12].

Задля встановлення чисельності греків, їх районування було проведено низку переписів населення. Переписом 1926 року було виявлено чисельні анклавні «грецького» населення у Маріупольській та Сталінській округах – загалом 63 населених пункти [14, с. 127]. На основі отриманих переписом відомостей з'явилась можливість автономізації певних районів із домінуванням «грецької національності» серед місцевого населення. Грецька секція запланувала шість грецьких районів та двадцять вісім грецьких сільрад.

Національні райони та сільради своїми заходами та самим фактом існування стверджували політичний зміст грецької ідентичності.

Вона завдяки такому політичному значенню ставала важливою рисою життя.

Політика еллінізації та татаризації проводилась до 1938 року. Коли було закрито останні школи із грецькою та татарською мовою навчання, закрито грецький театр, грецький педтехнікум та розпочато серію репресій проти маріупольських греків, яка відома в сучасній історіографії під назвою «Грецька операція».

Окрім освітньої підтримки та адміністративних змін грецький театр, газета Колективістис, грецька літературна сторінка в Приазовському пролетарі, діяльність Маріупольського краєзнавчого музею та кількох літераторів з місцевих греків політика колективізації посилила завданий Ф. Хартахаєм національний погляд на грецьку ідентичність та запропонований поділ місцевої спільноти за мовною ознакою на греко-татар та греко-еллінців. Саме в цей час відбулось закріплення такого поділу та його перші наукові дослідження [15].

На початку існування радянської влади грецьку ідентичність стала суспільно-політичним інструментом. Легітимація влади за допомогою створення інститутів влади для носіїв грецької ідентичності, виділення групи осіб за ознаками грецькості відбувалось двома окремими лініями заходів – еллінізація і татаризація.

Згортання коренізації та сталінські репресії під назвою «грецька операція» зробили грецьку національну ідентичність небажаною, навіть ворожою радянській владі. Тому навіть у післявоєнні роки грецька ідентичність залишалась поза увагою офіційної влади, залишаючись у етнографічно-побутовому та науковому просторі.

Необхідно відзначити прямий зв'язок політичних інститутів та грецької ідентичності. Мілет-і-Рум – конфесійна грецька ідентичність (ромей, грек); Маріупольський грецький суд – маріупольська грецька ідентичність (маріупольський грек); Грецька держава – національна грецька ідентичність (еллін, грек); Російська імперія – діаспоральна грецька ідентичність (російський грек); СРСР – етнонаціональна грецька ідентичність (радянський грек). Тобто соціальна ідентичність залежить від суспільно-політичних інститутів влади із якими взаємодіє навіть. Зберігаючи

самоназву, змінює значення відповідно із завданнями владного інституту: від гарантування соціально-економічних прав та пільг до творення державної державно-територіальної ідеології.

Висновки. Отже, маючі спільне джерело із грецькою ідентичністю загальносвітового масштабу, грецька ідентифікація на теренах Українського Північного Приазов'я пройшла своєрідний процес трансформацій змісту. Протягом досліджуваного часу грецька ідентичність трансформувалась від конфесійної «Ромей» у етно-територіальну «Маріупольські греки», з кінця XIX ст. – у етнонаціональну «Російські греки» із конкретизацією у «Греко-татари» та «Греко-еллінці» протягом 20–30 рр. XX ст. Врешті, зміст грецької ідентичності із конфесійного, який сприяв формуванню маріупольської спільноти, трансформувався у територіальний, відповідно до правових та економічних умов, а з їх зміною та під впливом російського розуміння парадигми націоналізму трансформувалась у етнонаціональний, зафіксований радянською владою.

Список використаних джерел

1. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року України / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Державний комітет статистики, 2003. — 245 с.
2. Пономарьова І. С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.) / І. С. Пономарьова. Історико-етнографічне дослідження. — К. : Реферат, 2006. — 300 с.
3. Бацак Н. І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталія Іванівна Бацак. — К. : НАН України, 1999. — 238 с.
4. Терентьева Н. А. Греки в Украине: прошлое и настоящее (экономическая и культурно-просветительская деятельность. XVII–XX вв.) / Н. А. Терентьева. — К. : Аквилон-Пресс, 1999. — 352 с.
5. Баранова Влада Вячеславовна. Греки Приазовья: этническое самосознание и язык : этническое самосознание и язык. дис. ... канд. ист. наук. — СПб., 2006. — 214 с.
6. Івацький В. Джерела грецької державності: система мілетів у суспільно-політичній структурі Османської імперії (XVIII ст.) / В. Івацький // Сучасна українська політика. — К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. — Вип. 26. — С. 4–82.
7. Івацький В. Формування грецької етнонаціональної ідентичності у XIX ст. (базуючись на джерелах іноземного суспільствознавства) / В. Івацький // Грані : науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах. — Вип. 6 (86). — Дніпропетровськ: Грані, 2012. — С. 137–142.
8. Koliopoulos J. S. Greece: The Modern Sequel. From 1831 to the Present. / J. S. Koliopoulos, T. M. Veremis. — London: Hurst&Company, 2002. — 404 p.

9. Подгайко Марія Костянтинівна. Самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII – 70-ті рр. XIX ст.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Подгайко Марія Костянтинівна ; НАН України, Інститут історії України. — К., 2006. — 230 с.
10. Хартахай Ф. А. Собрание сочинений / [Авт. вступ. ст. и сост. С. А. Калоеров]. — Донецк : Юго-Восток, 2004. — 320 с.
11. Протоколы Заседаний Первого Всероссийского Съезда Еллинов. — Ростов н/Д, 1917 г. — 37 с.
12. Греко-татарська та греко-еллінська ідентичності: політологічний аспект / В. Івацький // Київ: Держава і право, 2012. Випуск № 57. — С. 604—609.
13. Івацький В. І. Вплив Феоктиста Хартахая на грецьку ідентичність в Україні. Чорноморський літопис : науковий журнал. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2013. — Вип. 8. — С. 33—38.
14. Якубова Л. Д. Мовна проблема та культурне життя мариупольських греків (середина 20-х – 30-і рр. XX ст.) // Укр. іст. журн. — 2004. — № 2. — С. 82—90.
15. Івацький В. Вплив політики «елінізації» в УРСР на національну ідентичність греків Українського Північного Приазов'я» / В. Івацький // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К., 2009. — Спецвипуск. — 368 с.

ИВАЦКИЙ В. И.
г. Мариуполь

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГРЕЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УКРАИНСКОМ СЕВЕРНОМ ПРИАЗОВЬЕ

В статье прослеживаются основные этапы трансформации греческой идентичности: от конфессиональной к национальной. Определяются её основания, время возникновения, основные факторы развития. Выяснено содержание греческой идентичности в Крыму в XVIII ст., сущность мариупольской греческой идентичности, факторы её трансформации в национальную в конце XIX века.

Ключевые слова: греческая идентичность, конфессиональная идентичность, этнонациональная идентичность, мариупольская греческая идентичность, греко-татары, греко-эллины.

IVATSKYI V. I.
Mariupol

THE GREEK IDENTITY TRANSFORMATIONS AT THE REGION OF UKRAINIAN NORTHERN AZOV

The study aims to track the transformations of Greek identity in Ukrainian Azov Sea from the eighteenth century to the twentieth century. A key challenge for the goal is to determine the main historical and stages changing factors for each transformations. Through the two hundred years Greek identity at Ukrainian Azov region had four faces: Romeos; Mariupol; Russian Greek; Greek Tatars or Greek Hellenes.

Keywords: Greek identity, confessional identity, ethnic identity, Mariupol Greek identity, Greek Tatars, Greek Hellenes.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2014